

Gierzwaluwbedevaart naar Erich Kaiser

Evert Pellenkoft

Na enig heen en weer schrijven kon ik op 4 juli 2004 op bezoek komen bij Erich Kaiser (geb. 1937), die ik twee keer heb ontmoet op gierzwaluwbijeenkomsten te Amersfoort. Een tocht van 425 km stond in het verschiet. Na een vroeg vertrek stond ik met Maria om 9 uur in de Margarethenstrasse in Kronberg ten noorden van Frankfurt, waar ik direct al een hele grote groep gierende vrienden boven de straat in achtervolgingsvlucht zag... wauw!

Op nummer 16 zag ik in de

bovengevel en de stenen muur van een terrasbalkon vele gaten zitten. Op het balkon stond Erich te kijken en hij kwam even later naar beneden om ons te begroeten. Hij verontschuldigde zich dat hij naar Frankfurt moest. Om 16 uur waren we weer welkom. Hij liet nog even zijn tuin met bijenkasten zien. Erich is immer en heeft elders nog 60 bijenkasten. Het is hard werken maar van de opbrengst van de honing heeft hij zijn kinderen laten studeren, vertelde hij lachend. In een prachtig bloeiende en geurende tamme kastanjeboom - met twee achter elkaar aan jagende Boomklevers - hing een bosuilennestkast. Drie jaar geleden zat hier een Bosuil in met vijf eieren, een broedsel dat jammerlijk was mislukt omdat een van de uilen niet meer terugkeerde. Ook hing er aan de gevel een houten dubbele gierzwaluwkast van Chris Remmen, die Kaiser met zijn toestemming nabouwde en ook verkoopt, maar waarin nog geen broedpaar zit. Hier zit een blokkade ingebouwd tegen Spreeuwen: een doorgang van 33 mm hoog en 10 cm lang, net naast de ingang van 5 cm doorsnee aan de voorzijde. Deze blokkade had hij overal in de kolonie toegepast om gevechten met en verstoring door Spreeuwen te voorkomen. Mussen vormen geen probleem; die zijn er ook in Kronberg bijna niet meer.

Een zichtbaar nestgat aan de voorzijde wordt het eerst bezet. Gaten aan de onderzijde zien de Gierzwaluwen pas later. Een voordeel van een makkelijk in te vliegen nestgat is dat de vogel direct binnen is bij achtervolging door valk of Sperwer. Er is trouwens berekend dat ze met wel 70 km p/u kunnen komen aanstormen... een fabelachtig remvermogen én krachtige poten dus!

Onlangs is ontdekt dat ze aanstromende lucht aan de voorzijde van hun vleugels blijken op te rollen tot draaikolkjes, die ze vervolgens gebruiken om - afhankelijk van de stand van de vleugels - extra lift te genereren, te remmen en extreem scherpe bochten te maken.

Nestbox 12, 6 juli 2004

FOTO: ERICH KAISER

Nest 12 staat op een weegschaal ('Waage')

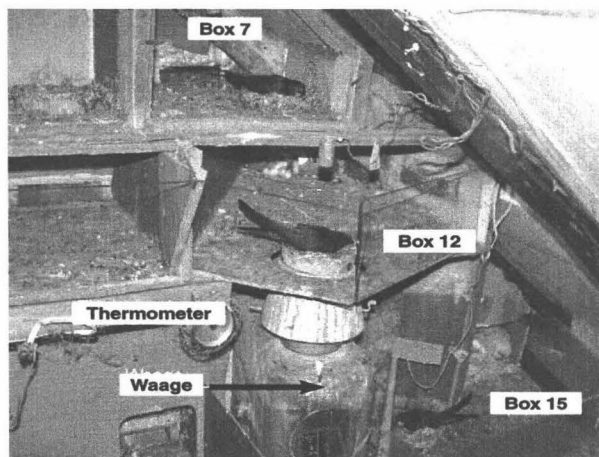

FOTO: ERICH KASER

In de tussentijd ben ik een flinke wandeling door Kronberg en omgeving gaan maken om te zien waar de Gierzwaluwen naar toe vlogen en de vogels in de omgeving te bekijken. In de straat bij Erich voerde een Torenvalk haar jongen. De waterspiegel van de stadsparkvijver werd door veel Gierzwaluwen aangetipt om te drinken. In het dorp zag ik een grote groep bij de kerk vliegen. Ook hier isolatiewoede: niemand met kak wil vogels onder dak. Onderweg zag ik veel Europese Kanaries, een Zwarte Roodstaart, een Grijskopspecht en boven het park een Zwarte Wouw en een Buizerd. We passeerden de dierentuin Opel-Zoo en zagen een prachtige Oehoe dicht bij het gaas; wat een kanjer! Geen wonder dat deze uilen alles pakken, tot een Buizerd aan toe. Bij de ruïne van de middeleeuwse burcht Falckenstein op een heuvelrand als uitloper van de Taunus heb je een prachtig weids uitzicht. In het midden ligt het dal van Kronberg met op de achtergrond Frankfurt met zijn wolkenkrabbers van de 'haute finance'. In de toren van deze ruïne zijn ook gierzwaluwkasten geplaatst maar nog zonder resultaat. Erich heeft nog geen tijd gehad hier zijn lokgeluiden-CD te draaien. Een herkenbaar probleem: niemand in de buurt helpt hem bij zijn inspanningen.

Terug bij het huis van Erich begon het te regenen. We werden hartelijk onthaald en kregen een rondleiding door het huis. Op het balkon stond tegen de muur een grote broedkist met 8 luikjes om de Gierzwaluwen te bekijken, die er aan de andere kant in konden. Erich vertelde dat er in zijn omgeving, met zijn kolonie mee, 70 broedparen zijn. Er stond ook een glazen bak met zand, aarde en gras, waarin hij krekels kweekt om ze op landjes in Kronberg uit te zetten. Deze herintroductie is in één geval een groot succes is geworden. De zon, de Gierzwaluwen en het krekelpiep geeft de vrouw van Erich een heel zuidelijk gevoel op het terras. De Gierzwaluwen suisten langs ons. We gingen naar binnen. Erich is officieel ringer en vangt alleen vogels bij het gedeelte dat hij zijn gevelkolonie noemt. De gaten bevinden zich boven een raam op de 2e verdieping. Als er één Gierzwaluw aanhaakt - dat is nooit een broedvogel - ziet hij deze door een spiegel op de vensterbank. Over de volle omvang van het raam eronder zit een frame met net. Dit laat hij zakken en omdat een Gierzwaluw zich altijd 2 meter naar beneden laat vallen bij het wegvliegen, valt deze in het net. Met touw en katrol wordt dit opgehaald. De Gierzwaluw wordt er uitgehaald om te ringen. Door een unieke plek te merken met

een vlekje typex en de registratie hiervan kan de vogel herkend worden. Er zijn hiervoor 96 mogelijkheden. Zo zijn er al vele niet-broedvogels gevangen. De jongen op het nest ringt Erich als ze 10 dagen oud zijn, omdat ze zich de mens dan nog niet inprenten, zodat ze je later als gevaar blijven zien. In zijn computer staan plm. 5000 Gierzwaluwen geregistreerd uit de tientallen jaren dat hij onderzoek doet.

Boven in de slaapkamer op zolder zit een mangat in de muur dat toegang geeft tot het Heilige der Heiligen: de gevelkolonie van 17 nesten van de in totaal 45 broedparen aan zijn huis. Schitterende foto's uit 2004 van deze nesten staan ook op de website van Klaus Roggel, een architect uit Berlijn, die zelf ook bezette nestkasten heeft. Het uitzonderlijk goede jaar 2003 zal niet worden geëvenaard. Toch zijn er genoeg insecten, want de jongen groeien voorspoedig. Binnen in het donkere zwak verlichte kamertje zitten de Gierzwaluwen vlak voor ons.

Het ruikt als bij de vogelkooien in een dierenwinkel. In het volledige duister gaat alles op de tast via veerharen bij de snavel en op het gehoor. Een Gierzwaluw ziet van dichtbij slecht. De functie van het witte masker van de jongen en de witte bevederde keel met voedselbal van de ouders is dat ze elkaar dan beter zien. Ook specifiek geluid wordt onderling herkend. Erich heeft in navolging van de onderzoeker David Lack ontdekt dat de vogels in achtervolgingsvlucht een "swie-rie"-duet gillen met een hoge swie-toon van het vrouwtje en een lage rie-toon van het mannetje. Geluid is in eerste instantie het enige onderscheid tussen de geslachten.

Alleen in het nest wordt gevoerd. Als de jongen klein zijn en eruit vallen sterven ze, omdat ze daarbuiten worden genegeerd. Daarom is het zaak dat ze zich stevig met hun klauwen vastgrijpen aan het nest. De Gierzwaluwen zijn gewend aan de aanwezigheid van mensen en zwak licht en weten al dat er geen gevaar van uit gaat. Toch zijn ze enigszins waakzaam bij deze storing, want er blijft steeds een ouder bij de jongen. Als het echt donker is, rennen ze in een noodtempo naar binnen - niks zwakke pootjes - en geven de voedselbal van honderden met speeksel aaneen gekleefde insecten aan een jong en floepen het nest weer uit om te jagen. Het speeksel bevat een enzym dat de chitine (hoornachtige stof) van insecten kan verteren. Het enige water dat ze binnen krijgen in de 42 dagen in het nest zit in insecten en speeksel. Het taai speeksel uit de in de broedtijd zwellende klieren wordt ook gebruikt om de strootjes en veertjes, die de vogel uit de lucht naar het nest brengt, aan elkaar te lijmen. De beroemde Chinese vogelnestjes van de Witbuikgierzwaluw uit Zuidoost-Azië bestaan geheel uit speeksel en zijn veel geld waard; ze vormen een delicatessen. Bedreiging van een soort voor een bakkie spuug... daar spuug je toch op?

De jongen zijn al heel groot en over enkele dagen zullen de meeste uitvliegen. Het eerste paar had op 3 mei al eieren. Voordat ze uitvliegen doen ze aan bodybuilding: ze drukken zich met perioden van 10 seconden op. Zo controleren zij hun vlieggewicht en zakken van een gewicht tot 60 gram naar uiteindelijk 40 gram. Ook wordt de pakkans door predators kleiner. Ze worden nu ook niet meer gevoerd. Ik zie en hoor ze proefdraaien: snel fladderen en opdrukken. Straks is de ultieme test en moeten ze minstens twee jaar in de lucht blijven. De eerste 100 meter gaat wat stuntelig, maar dan zorgt het instinct - als een elektronisch circuit in een vliegtuig - dat ze gelijk volleerde vliegers zijn op weg naar Afrika. In enkele dagen zijn ze dan al in het mediterrane gebied.

We zitten ongemerkt twee uur naar de vogels te staren terwijl ik vragen stel en Erich vertelt. Ik vraag of er wel eens ongelukken gebeuren. Een zwaluw was met zijn kop buiten langs een draad geschuurd waardoor de veren van zijn kop waren. Op het nest zag Erich ze weer aangroeien. Een andere Gierzwaluw is een keer op een antenne gespietst. Blijkbaar kunnen ze, ondanks hun uitstekende reac-

tieselheid en gezichtsvermogen, toch niet alles omzeilen.

Af en toe komt er een vogel met een gil binnen en voedt een jong. In een ander nest is de ouder voorbij de grote jongen gelopen zonder dat ze het in de gaten hebben. Dan volgt een worsteling en het overgeven van de voedselbal gaat niet helemaal goed. Als Erich bijlicht met zijn zaklantaarn zit de kop van de ouder vol met insecten van de kapotte voedselbal, een onsmakelijk gezicht maar wel grappig. Stekende bijen pakken ze niet; niet-stekende darren wel. Ook vliegende mieren zijn een waar feestmaal. Gierzwaluwen vliegen niet met hun enorme bek open als een walvis bij het plankton vangen, maar happen, soms hoorbaar, naar insecten. De wolken zwevende insecten en spinnetjes heten bij deze vergelijking ook wel luchtplankton, dat met de warme lucht voor depressies uitstijgt. Erich merkt op dat Gierzwaluwen het hele jaar door met hun voedsel meevliegen, ook met depressies hoog in de lucht. Vlak voor onweersbuien echter zijn vaak tientallen Gierzwaluwen laag jagend waar te nemen. De grootste hoeveelheden insecten zijn te vinden bij de hoogste stand van de zon. Zoals rond juni in onze streken en rond december in de vochtige en warme regentijd in Afrika. Daar zijn ze niet aan een bepaald gebied gebonden, omdat hun habitat in de luchtlagen ligt. Europa is voor deze Afrikaanse vogels eigenlijk een overwinteringsgebied waar broeders steeds naar dezelfde plek terugkeren. Soorten als Alpen- en Vale Gierzwaluw hebben in Europa een andere niche en een ander voedselgebied; zij jagen waarschijnlijk op andere hoogten in vaste gebieden en slapen vaker op het nest dan in de lucht.

Op de vraag of er ook luisvliegen zijn, zegt Erich dat zijn vogels bijna parasieten-vrij zijn. Na het broedseizoen stofzuigt en desinfecteert hij de kisten om uitwerpselen en overwinterende poppen van luisvliegen te verwijderen. De zwarte glimmende poppen liggen buiten de nestperiode te wachten tot zij de temperatuurstijging voelen en uit kunnen komen. Ze reageren op schaduwen en warmte en maken zweefsprongen. Met hun uitrolbare zuignuit zuigen zij bloed uit de jongen dat ze nodig hebben om enkele eieren te leggen waarin dan al ver ontwikkelde larven zitten. De Gierzwaluwluisvlieg *Crataerina pallida* parasiteert alleen op Gierzwaluwen. De luisvlieg is een vasthoudende parasiet die zich met speciale klauwtjes vastnagelt aan de veren en meevliegt. Erich pakte eens een op een Gierzwaluw vastzittende luisvlieg beet met een pincet en tilde toen ook de Gierzwaluw op.

"Nest 12" heeft vier jongen, wat uitzonderlijk is voor Gierzwaluwen. Toch zijn de ouders zo ijverig met voeren dat ze allemaal op gewicht zijn: ruim 50 gram, gemiddeld al zwaarder dan de ouders. Het kleinste jong dreigde echter achter te blijven. Daarom heeft Erich het omgewisseld met een groter jong van de burens. De ouderparen merken daar niets van; ze voeren gewoon door.

Een kunstmatige nestkom is een tijdsbesparende hulp bij het nestelen: na één week leggen ze al eieren. Normaliter gaat tijd verloren door het moeten aandragen van nestmateriaal. De kom van nest 12 staat op een weegschaal om gewichtsverschillen te kunnen meten. De vogel merkt hier niets van. Een ei weegt 3,5 gram. Het vrouwtje met én een ei in het lijf én voedselreserve voor de leg kan wel 60 gram wegen. Bij slecht weer zakt het gewicht soms tot 32 gram. Hun lichaamstemperatuur kunnen ze dan, net als de jongen, laten zakken tot de omgevingstemperatuur. Dit noemt men torpor, ofwel slaaptoestand. Door op deze wijze zoveel mogelijk energie te sparen kunnen ze overleven.

Gewichtscntrole is van enorm strategisch belang voor het vliegen. Te licht betekent krachtverlies, te zwaar minder snel en een grotere pakkans. Zelfs de geslachtsdelen zijn bij de vogels alleen in de broedtijd groter en zwaarder, daarbuiten krimpen ze.

In kast 8 zit een vogel pas weer op twee eieren. De eerste waren niet bevrucht, en als deze uitkomen, zullen de andere vogels al weg zijn. Het paar voedt de jongen dan in stilte op, geen enkel geluid makend bij de kolonie. Zo valt niet op dat er zo laat nog Gierzwaluwen zijn. Door de toegangsgaten

in de muur kun je alles op straat horen, zo weten we dat er nog meer menselijke bezoekers zijn aangekomen. Erich gaat naar beneden en wij vergapen ons nog een tijdje aan de prachtige jonge vogels met hun witte maskers. Buiten regent het en de natte ouders komen nu maar af en toe binnen. Een ongelooflijke ervaring om op deze manier wilde vogels te bekijken, als in een duiventil of een poppenhuis achter glas, zonder dat ze bang zijn. In een schaalte ligt een verzameling onbevruchte eitjes van dit seizoen, die ze uit het nest kiepen. Als het erg warm wordt op zolder, slaat er via een thermostaat een ventilator aan die de hitte wegzuigt.

Erich is niet alleen een 'beekeeper' maar ook een 'swiftkeeper': net als bij de bijen kan hij - door jarenlange observatie en voorzichtig beleid - het doen en laten controleren, zonder de dieren dermate te verstoren dat ze niet meer terugkomen. Al in 1966 hield hij de eerste Gierzwaluwen. De imker heeft echter ook tientallen Gierzwaluwen het leven gered door gestrande jongen bij te voeren met onder andere darren uit bijenbroed en door verhongerende jongen te verwisselen en te plaatsen bij succesvolle ouders binnen zijn kolonie. Als we weer beneden komen zijn de bezoekers in druk gesprek met Erich. Een van hen vertelt dat in zijn kolonie een Torenavk jonge Gierzwaluwen uit het nest trok, wat bijzonder is omdat een Torenavk meestal alleen op muizen jaagt. Als we willen vertrekken en nog een potje honing kopen, komen er twee joggers met een kartonnen doos met daarin een mannetje IJsvogel die ze op een grasveld in het park hebben gevonden. De IJsvogel verkeert in een shocktoestand; hij probeert niet weg te komen en laat alles toe. Een uitzonderlijke gelegenheid deze "blauwe flits" van zeer nabij te kunnen bekijken. Frau Kaiser ontfermt zich over het zielige juweeltje.

We nemen afscheid van die aardige Erich Kaiser, zijn vrouw en hun huis vol vogelliefhebbers. Het bezoek heeft een onuitwisbare indruk op me gemaakt. Ik zie de beelden nog steeds opdoemen en bedenk nu pas dat ik nauwelijks foto's heb gemaakt.

Terug in Amsterdam was het op 22 juli 2004 ongekend druk rond mijn kolonie bij het Marnixplein. Om 9 uur 's morgens was er een groep van 350 Gierzwaluwen op 100 m hoogte hard aan het krijten. Daaronder vloog een Boomvalk die af en toe omhoog schoot in een poging er een te pakken. Met

'een duiventil of een poppenhuis achter glas, zonder dat ze bang zijn'

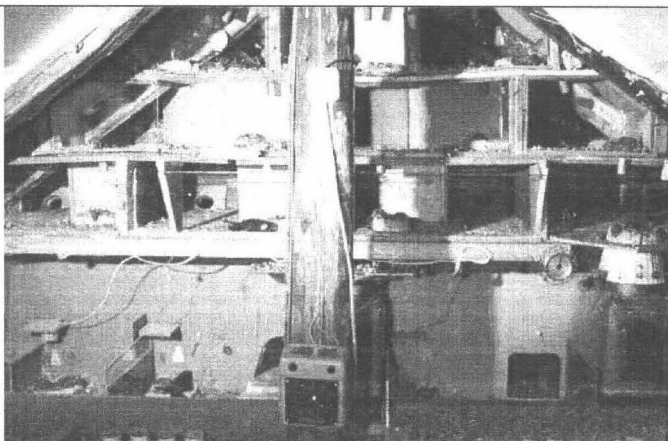

FOTO: ERICH KAISER

een zeer snelle glijvlucht verdween hij uit zicht in de richting van een andere grote groep. De volgende dag was er een opgewonden aanvliegen op nestplaatsen waar geluid uit kwam ('bangen'). Nog meer onrust toen een nieuwsgierige Sperwer op het tumult afkwam. Een zwijgzame groep vloog achter de Sperwer aan. Groepen van tientallen vogels joegen elkaar als op een teken na, in cirkels tegen de klok in boven de kolonie. Plots was alles weg. Even later begon het weer opnieuw en zo ging het de hele morgen door. Normaal houdt dit veel vroeger op en gaan de vogels weg om voedsel te zoeken. Nu vlogen er hoog tussen 100 en 200 meter hoog meer dan 500 Gierzwaluwen, die zich langzaam verplaatsten en daarbij een grote cirkel over de buurt beschreven. Vermoedelijk vogels uit de hele buurt die zich voor de trek verzamelden of daartoe aanzetten. Ze laten telkens weer een grote leegte na.

Websites en een cd

www.mauersegler.klausroggel.de/index.htm

De eerder genoemde website van Klaus Roggel.

www.commonswift.org/common_swift.html

De site van Ulrich Tigges uit hartje Berlijn bestaat al langer en is zeer uitgebreid en gevarieerd. Met onder meer een databank met alle gepubliceerde artikelen over de Gierzwaluw en digitale foto's van vliegende Gierzwaluwen in zijn binnentuin.

www.mynetcologne.de/~nc-hoewnech/home.htm

Christoph en Marion Höwner uit Keulen hebben een uitgebreide site over hulp aan Gierzwaluwen en waarschuwen voor verkeerd voer. Gedroogde insecten zijn in de handel zeer kostbaar. Gierzwaluwen zijn echte insectenetters en er is weinig voor nodig om de jonge dieren om zeep te helpen, getuige de foto's die waarschuwen voor de gevolgen. Deze gevolgen laten zich soms pas dagen na het uitvliegen zien. Je denkt dan, ik heb een Gierzwaluw laten uitvliegen, maar door verkeerde verengroei en vertering stort hij later alsnog ter aarde waar je niets van weet. Dus voor je er ooit zelf aan denkt een Gierzwaluw in leven te kunnen houden: bezint eer ge begint, want anders "hoor je het in Keulen donderen".

www.gierzwaluw.com/GBN.html

Gierzwaluwbescherming Nederland zet zich -

zonder te verstoren (minicamera monitoring) - in voor bescherming, omdat nestgelegenheid in Nederland drastisch afneemt door onze vogelovriendelijke bouw en renovatie, en voor het uitdragen en delen van kennis en ervaring.

swifts.oum.ox.ac.uk

Van mei tot en met juli staat er een webcam op drie gierzwaluwnesten in de toren van het Oxford University Museum of Natural History. Derek Bromhall maakte over dezelfde kolonie de tv-documentaire *Devil Birds* (1976&77), gebaseerd op het boek *Swifts in a Tower* (1956) van onderzoeker David Lack, dat werd herschreven door zijn zoon Andrew en Roy Overall: *The Museum Swifts* (2002).

Gierzwaluwen doelgericht laten nestelen

CD-532.940 ISBN 3-935329-40-7 (73 min.)

De Gierzwaluw heeft op veel plaatsen moeilijkheden om een geschikte nestplaats te vinden. Omdat hij niet gemakkelijk nieuwe mogelijkheden om te nestelen vindt, heeft hij tot nu toe in de meeste gevallen ook de nestkasten niet ontdekt. Met deze CD uit de kolonie van Kaiser is het mogelijk om Gierzwaluwen doelgericht aan te lokken en succesvol tot nestelen te brengen - het 's morgens afspeken van antwoordroepen van de eigen soort is in de praktijk succesvol gebleken.